

מבוא כללי – דברצן ויהדות הונגריה

דברצן היא העיר השנייה בגודלה בהונגריה אחרי בודפשט. והיא נחשבת למרכז האזורי של אזור המישור הצפוני הגדול ובירת מחוז היידו-ביהאר. בשנת 1693 העלה ליאופולד הראשון, שליט האימפריה הרומית הקדושה, את קרנה של העיר ואפשר לה להפוך לעיר מלכותית חופשייה. בשנת 1715 שבה הכנסייה הקתולית לדברצן, ותושבי העיר הקצו עבורה מקום להקים בעיר כנסייה כדי שהנזירים הפיאריסטים יוכלו לבנות את קתדרלת אנה הקדושה. בזמנים ההם הייתה העיר מרכז תרבותי, מסחרי וחקלאי חשוב ביותר, ומלומדים ומשוררים רבים נרשמו ללימודים בקולג' הפרוטסטנטי של העיר (שהוא כיום אוניברסיטת דברצן).

בשנת 1849 הייתה דברצן לבירת הונגריה למשך זמן קצר, כאשר הממשלה ההונגרית המהפכנית ברחה מפשט-בודה (בודפשט של היום). באפריל 1849 נפילת משטר ההבסבורגים (שהוזנח לאחר כישלון המהפכה) הביאה את הונגריה להכריז על עצמאות, דבר שהתרחש בדברצן: לאיש קושוט קרא את ההכרזה בכנסייה (הקלוויניסטית) הגדולה (בהונגרית: Nagytemplom). דברצן גם חוותה את סיום מלחמת העצמאות של הונגריה, בקרב שבו הרוסים - בעלי בריתם של ההבסבורגים - ניצחו את הצבא ההונגרי שהיה קרוב לחלקה המערבי של העיר.

לאחר המלחמה החלה דברצן לשגשג באיטיות. בשנת 1857 הושלמה בניית קו הרכבת בין בודפשט לדברצן, והעיר הפכה במהרה להיות צומת דרכים. בתי ספר, בתי חולים, כנסיות, מפעלים וטחנות נבנו, בנקים וחברות ביטוח התמקמו בעיר. מראה העיר החל להשתפר גם הוא: מבנים חדשים וגבוהים יותר נבנו, כמו גם פארקים ויילות גדולות ומפוארות, שלא דמו למבנים שאפיינו את העיר לפני כן, וכך הפכה העיר לבעלת מראה מודרני יותר. בשנת 1884 הייתה דברצן לעיר ההונגרית הראשונה שיש בה מסילות חשמל וקרונות.

לאחר שהסתיימה מלחמת העולם הראשונה בשנת 1918 נקרעו מהונגריה שטחים רבים וחשובים בחלקה המזרחי שהועברו לרומניה, וכך הפכה דברצן שוב לעיר הממוקמת בקרבת הגבול.

במהלך מלחמת העולם השנייה כמעט הושמדה דברצן כליל: 70% ממבניה ניזוקו, 50% מהם הושמדו לגמרי. קרב דברצן התרחש על יד העיר באוקטובר 1944. לאחר 1944 החל תהליך השיקום במדינה, ולזמן קצר הפכה דברצן שוב הפעם לבירת הונגריה. תושבי העיר החלו לבנות מחדש את עירם, בניסיון להשיב אליה את המצב שלפני המלחמה, אבל לממשלה הקומוניסטית החדשה בהונגריה היו תוכניות שונות. מוסדות העיר ונכסיה נלקחו והועברו לבעלות הציבור. מהלך זה הכריח לשנות את המסורת של העיר והביא את העיר להפסדים שונים, חצי משטחה סופח לעיירות הסביבה, והעיר הפסידה את זכויותיה על ההורטובאג'.

ב-1952, שני כפרים חדשים - אבש (Ebes) ונוג'ה'ש (Nagyhegyes) - הוקמו על חלקים מן העיר, ואילו בשנת 1981 סופח לדברצן הכפר הסמוך יוז'ה (Józsa). בנייני הדירות החדשים שימשו כמקום דיור לתושבים שאיבדו את בתיהם במהלך המלחמה. בעשורים הבאים הייתה דברצן לעיר השלישית בגודלה בהונגריה (אחרי בודפשט ומישקולץ), והפכה לעיר השנייה בגודלה בשנות ה-90, לאחר שאוכלוסיית מישקולץ הצטמצמה.

התהוות זרמים שונים ביהדות הונגריה: האורתודוקסיה, הניאולוגיה וה"סטטוס-קוו"

על מנת להבין את הרקע ההיסטורי שמתוכו התגבשה הקהילה היהודית בדברצן, התפתחותה והתמורות שחלו בה, ראוי תחילה לסקור בקצרה את צמיחת הקהילה היהודית בהונגריה כולה, והתהוות הזרמים השונים בתוכה.

עד להסכם הפשרה עם אוסטריה (1867), זכו יהודי הונגריה להכרה חלקית בלבד במעמדם ובזכויותיהם מצד השלטונות. החוק ההונגרי עד אז קבע כי בכל מקום תהיה קהילה יהודית אחת בלבד, אליה ישתייכו היהודים המתגוררים במקום כולם. הקהילות השונות היו מבזרות בהונגריה ללא גורם מאחד מובהק, ובאזורים בהם חיו יהודים אורתודוקסים ורפורמים התהוו והחריפו פולמוסים דתיים.

בסוף שנות ה-60 של המאה ה-19, החלה לפעול החברה היהודית בהונגריה בחתירה למען לשוויון זכויות והכרה במעמדם כשוים מצד החברה ההונגרית ה'לא יהודית'. במקביל, מתחוללות תמורות פנימיות בקרב הציבור היהודי של הונגריה. מחד, אורח החיים המסורתי, שאפיין את יהודי הונגריה בראשית המאה, מפנה את מקומו לטובת זרמים חברתיים, ואותה עת היהדות החרדית והמוסדות הרבניים הולכים ומתחזקים מאידך. בתקופה זו הולך ומתגבש הזרם שיהיה מוכר בדורות שלאחר מכן כאורתודוקסיה ההונגרית.

הזרמים המנוגדים עלו והתחזקו זה מול זה, וכך הלך והחריף מאבק המשכילים בחרים: אלו קמו וקראו לתמורות פנימיות בקרב יהדות הונגריה ואלו התבצרו בעמדתם הדתית שהלכה והקצינה. כל ניסיון למצוא עמק השווה נכשל. ב-1843 נועדה אסיפת רבנים שמטרתה היתה לפתור את הסכסוך בין הצדדים, אך עד מהרה הגיעו שני המחנות המתחזקים הללו לפירוד מוחלט.

ב-1867, לאחר ה"פשרה" עם אוסטריה, התעורר הצורך בארגון מחדש, ובכללו אף ארגון הקהילה היהודית. בבחירות לקונגרס שהתקיימו ב-1868 נחלקו נציגי היהדות לשתי סיעות, ה"ניאולוגים" (המבקשים "לחדש" את רוח היהדות בהתאם לשינויים בזמן) והחרדים.

לאחר קיום הקונגרס החרף המאבק שבין שני הזרמים, כאשר כל אחד מהמחנות ביקש להסתייע בשלטונות לקידום מטרותיו-הוא, ובכך עבר למעשה הויכוח מתוככי הקהילה היהודית אל מחוצה לה. הניאולוגים ניסו לקדם את תוקף החלטות הקונגרס על הקהילה היהודית כולה, והחרדים מאידך טענו כי חיוב שכזה יפגע ביכולתם לשמר את חוקי הדת ויפגע בזכויותיהם. פעולותיהם של החרדים נגד מתן תוקף זה נשאו פרי, והם זכו לבסוף לאישור מיוחד שניתן להם מצד השלטון, להתארגן באופן עצמאי וליצור ממסד דתי אורתודוקסי לצד הממסד הרפורמי.

זכות זו הביאה לכך שבכל אזור הלכו והתהוו מספר קהילות נפרדות שהלכו והתבצרו כל אחת בהשקפותיה, עד אשר התגבשו קהילות בעלות אורחות חיים נבדלות ושונות מאד: הקהילה הניאולוגית, שראתה עצמה כפופה לתקנות הקונגרס הרפורמיות, ושאפה להנהיג חידושים פנימיים ומהותיים בקהילה היהודית ברוח הזמן; הקהילה האורתודוקסית, ששחררה עצמה מתקנות הרפורמה והנהיגה את עצמה באופן עצמאי ברוח הדת; וקהילה שלישית המכונה ה"סטאטוס קוו"- לקהילה זו השתייכו היהודים שלא מצאו עצמם תחת אף אחת מהשקפות שתי הסיעות, הניאולוגים או החרדים, ורצו להישאר בסטטוס שבו היו לפני הקונגרס של יהודי הונגריה.

כאמור, אורח החיים היהודי בכל אחת מהקהילות קיבל פרשנות שונה, ובמהרה הלכו והתבדלו הקהילות זו מזו. גם באזורי וצורות היישוב מצויים הבדלים מובהקים כאשר הניאולוגים התיישבו בעיקר בערים הגדולות, האורתודוקסים בכפרים ובעיירות, ויהודי קהילת הסטאטוס קוו התרכזו בעיקר באזור סלובקיה.